

הרב נטע שילה, ישיבת מעלה אליהו

## שיעור במצוות לימוד תורה

לימוד התורה הוא אחד מן המצוות הפוגשות כל יהודי בכל יום תמיד. הכתוב הפליג בחיוב זה עד כדי כך שהזהיר את יהושע "לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך" (א, ח) - חיוב תמידי שאין לו הפסק, והוסיפו חז"ל ודרשו על הפסוק "ושננתם לבניך ודברת במ" - שיהיו דברי תורה מחודדים בפ"ך, שאם ישאלך אדם במסכת זאת אמור לו מיד (קידושין ל"ע"א). א"כ למדנו במקורות אלו, ובעוד מקורות רבים על החשיבות המכרעת שיש למצוות לימוד תורה בחיי היהודי.

במאמר זה ננסה להבין מה הם הגדרים בפועל של המצוה הזאת: מהו החיוב המינימלי, האם ישנה מצוה מהתורה בלימוד שנלמד מעבר לאותו רף נמוך, ומה ניתן ללמוד מהלכות אלו על עצם מעלתה של התורה ולימודה.

### א. קריאת שמע שחרית וערבית - שיעור מינימלי של לימוד תורה

המשנה במנחות (צט ע"ב) עוסקת בעניין לחם הפנים. הדיון במשנה נוגע בשאלה כיצד להחליף את הלחמים הישנים של לחם הפנים בחדשים. לדעת תנא קמא הכהנים צריכים לבצע את החילוף בצורה שלא יהיה שום זמן שבו אין לחם על השולחן, ודין זה נלמד מציווי התורה "ונתת על השולחן לחם פנים לפני תמיד" (שמות כה, ל). לעומת זאת, לפי שיטת ר' יוסי הותר לכהנים לקחת את הלחם הישן באופן רגיל, וכהנים אחרים ישימו את החדש הלחם החדש, אע"פ שיהיה זמן בו לא יהיה לחם על השולחן. הגמרא מוסיפה שלדעת רבי יוסי מותר גם להוציא את לחם הפנים הישן בבוקר ולשים את החדש רק לפנות ערב, העיקר שלא יגיע הלילה ללא לחם הפנים על השולחן. מבואר שדעת ר' יוסי היא שכאשר אומרת התורה "תמיד" אין הכוונה תמיד ממש ללא שום הפסקה, אלא הכוונה שבבוקר הוא קיים ובערב הוא קיים ולא צריך יותר מזה.

מכאן מדייקת הגמרא לענין מצוות תלמוד תורה:

א"ר אמי: מדבריו של ר' יוסי נלמוד, אפילו לא שנה אדם אלא פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית, קיים מצות 'לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך'. אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יוחי: אפי' לא קרא אדם אלא קרית שמע שחרית וערבית - קיים

לא ימוש, ודבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצוה לאומרו בפני עמי הארץ.

**שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל:** כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: לא ימוש ספר התורה הזה מפִּיךָ והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית.

אם כן, ע"פ שיטת ר' יוסי אין מצוה ללמוד יותר מאשר קריאת שמע שחרית וערבית ואילו לפי שיטת ר' ישמעאל ישנה מצוה ללמוד בכל שעה, ולכן אין היתר לעסוק במשהו אחר חוץ מאשר ללמוד תורה. במבט ראשון נראה ששורש מחלוקתם לגבי לימוד תורה נעוץ בהסבר המחלוקת של ר' יוסי ותנא קמא במשנה: לפי שיטת ר' יוסי ביאור המילה 'תמיד' מתייחס לצורה שלילית, כלומר שלא ייווצר מצב שאין בו את אותו המבוקש שהתורה דיברה לאורך הזמן הרלוונטי, שלגבי לימוד תורה הוא היום והלילה כל אחד כיחידת זמן עצמאית. לעומת זאת לפי שיטת תנא קמא המונח 'תמיד' מתבאר בצורה חיובית, וכוונת התורה היא שבאמת יהיה לחם פנים באופן תמידי על השולחן, בכל עת. לשיטתו, הוא הדין לגבי מצוות תלמוד תורה שחיובה בצורה תמידית ואין יכולת להתבטל ממנה לעולם. לפי הבנה זאת נראה שדעת ר' ישמעאל היא דעת התנא קמא שמובא במשנה.

### שיטת המכילתא - חיבור יום ולילה בלימוד תורה

נציג מקור נוסף מדברי המכילתא, שמשמע ממנו שישנה שיטת תנאים נוספת בהבנת החיוב של מצוות תלמוד תורה.

במכילתא (פ' ויסע) הובאה דעה נוספת בשם ר' יהושע, שהחיוב המינימלי של לימוד התורה איננו פסוק שיוצא ידי חובה בקריאת שמע אחד ביום ואחד בלילה, אלא שיוצא ידי חובה רק בשני פרקים ביום ושני פרקים בלילה. וביאר זאת הנצי"ב במרומי שדה (מנחות שם, ד"ה "א"ר אמי") שחיובו הוא משום לחבר יום ולילה בלימוד תורה, ולכן צריך ללמוד פרק אחד ביום בסופו ופרק אחד בלילה מיד בסופו.

יוצא לפי שיטתו שיש כאן שיטה נוספת בהסבר הלימוד של הפסוק 'והגית בו יומם ולילה'. לא רק כמו שנתבאר לעיל בפשט הגמרא שהחיוב הוא שיהיה כל זמן בלימוד התורה וקביעתה, אלא לפי שיטת המכילתא צריך לחבר את כל מסגרות הזמנים תמיד, ולכן יש לחבר את היום והלילה וכן את הלילה והיום, בלימוד. ומעיר שם הנצי"ב במרומי שדה שמה שכתב לפי זה המגן אברהם (ס"א א"ס"ק א) בשם השל"ה שיש לחבר את היום

והלילה בלימוד תורה הוא לא לפי תלמוד שלנו, אלא לפי דעת ר' יהושע המוזכרת המובאת במכילתא שאיננה נפסקה להלכה בתלמוד שלנו, אלא הלכה שיהיה בכל אחת ממסגרות הזמן קביעות ואין חיוב לחבר ביניהם על ידי לימוד.

## ב. היחס אל סוגיית תלמוד תורה עם דרך ארץ

ידועה מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י שהובאה בברכות (לה ע"ב) בדבר לימוד תורה עם דרך ארץ, וכבר האריכו בזה האחרונים שלכאורה דבריהם סותרים לסוגיא במנחות הנ"ל. ננסה להציג את הדברים ולהתייחס אל סתירה זאת לפי דברי רבותינו.

### א. הצגת מחלוקת ר' ישמעאל ורשב"י והסתירה לסוגייתנו

שם בגמרא הובאה מחלוקתם של ר' ישמעאל ורשב"י, שאומר שם ר' ישמעאל שמה שאמרה התורה 'לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך' אינו כפשוטו, שהרי התורה אומרת 'ואספת דגנך', ואם כן לדעתו החיוב ללמוד תורה קיים, אך יש צורך להנהיג בו מנהג דרך ארץ. לעומתו, רשב"י אומר שהפסוק 'ואספת דגנך' מתייחס אל זמן שבו עמ"י אינם עושים רצונו של מקום, ולכתחילה כאשר עמ"י רצויים לפני הקב"ה אז עליהם אומר הפסוק 'ועמדו זרים ורעו צאנכם', ואם כן לפי שיטת רשב"י החיוב ללמוד תורה לכאורה הוא בכל זמן ואין הדרכה להנהיג בהם מנהג דרך ארץ, ואדרבא הטענה שלו המובאת שם בסוגיה היא "יכול אדם זורע בשעת זריעה, חורש בשעת חרישה קוצר בשעת קצירה - תורה מה תהא עליה", וממנה מוכח שלפי שיטת רשב"י החיוב במצוות תלמוד תורה הוא תמידי.

לאור הסוגיה בברכות הנ"ל בהבנה פשוטה יש כאן סתירה כפולה ביחס לחיוב מצוות תלמוד תורה בין הסוגיות. שהרי לפי הסוגיה במנחות אומר ר' יוחנן בשם רשב"י שאין חיוב ללמוד תורה יותר מאשר קריאת שמע שחרית וערבית, ואילו לפי הסוגיה בברכות אומר רשב"י שהחיוב הוא תמידי ואין מנהיגים בלימוד תורה מנהג דרך ארץ.<sup>1</sup> וכן דעת ר' ישמעאל נסתרת בין הסוגיות, שהרי בסוגיה במנחות אמר ר' ישמעאל לכן אחותו שאין ללמוד חכמה יונית שהרי כתוב "והגית בו יומם ולילה" ולכן הזמן המתאים ללימוד חכמה יונית הוא זמן שהוא לא יום ולא לילה, והרי ר' ישמעאל סובר בסוגיה בברכות שיש להנהיג מנהג דרך ארץ, ולכאורה נסתרת הנהגתו בסוגיה במנחות לדבריו בברכות.

1. ועיין בש"ך סי' רמו ס"ק א, וכן בגליון הש"ס במנחות שם שגרסו בסוגיה במנחות צט "ר' שמעון בן יהוצדק" ולא "ר' שמעון בן יוחי", ולפי שיטתם אין קושיה בדעת רשב"י.

נציג כעת את התירושים כיצד ליישב סתירה זו, ומתוך הבנות אלו ננסה להבין את גדר מצוות תלמוד תורה, וכיצד אדם מקיים אותה.

## ב. הסברים לסתירה בין הסוגיות

### א. דעת החק נתן - עניין מיוחד בעבודת האדמה על פני חכמה יוונית

החק נתן (מנחות שם) מתרץ את הסתירה בדברי ר' ישמעאל, שיש לחלק בין המעשה אותו האדם רוצה לעשות. ר' ישמעאל סבר שיש עניין מיוחד לעבוד את האדמה, שדבר זה נלמד מן הפסוק בספר דברים "ואספת דגנך" שאומר שיש עניין רוחני בעבודת האדמה, אבל אם אדם בוחר ללמוד חכמה יוונית אין שום גדר של מצוה או הכשרה של מצוה ולכן אומר ר' ישמעאל לבן אחותו שאין ללמוד חכמה יוונית.

היוצא מדבריו של החק נתן הוא שבאמת גם ר' ישמעאל מודה שחובת הלימוד העקרונית היא בכל זמן וכדברי רשב"י בברכות, אלא שיש עניינים חשובים כעבודת האדמה שעבורם מותר לבטל תורה.<sup>2</sup> ולפי זה יש לעיין מה מהות ההבדל בין חכמה יוונית ובין עבודת השדה, שאם נאמר שכוונתו היא מכיוון שעוסק במצוות יישוב הארץ, ומצד שיש עניין לפעול באדמת ארץ ישראל, נאמר שהוא הדין גם בזמננו כאשר אדם ירצה ללמוד חכמה שהיא חיצונית לעבודת האדמה ויישוב הארץ אין היתר לבטל תורה בשביל זה. אולם אם נאמר שהכוונה שם בחכמה יוונית הייתה לשם העשרה אבל לא לשם פרנסה ויישוב העולם, שאז ייתכן שרצונו של אדם לעסוק בחכמה המביאה ברכה לבריות ולפרנסתו תהיה מותרת אע"פ שאיננה מכוונת דווקא ליישוב הארץ.<sup>3</sup>

בנוגע לסתירה בדברי רשב"י מתרץ החק נתן שישנו הבדל מבחינת גדר קיום המצוה בין זמן שעושים רצונו של מקום ובין זמן שאין. לדבריו דברי רשב"י שם בגמרא בברכות לא מלמדים אותנו רק דברי הגדה והבטחה שיהיה זמן שבו עם ישראל לא יצטרך לעבוד את האדמה, אלא אף יותר מכך, הזמן שבו עם ישראל נתון משפיע ישירות על גדר קיום המצוה. היוצא מכך הוא שכאשר עם ישראל אינם עושים רצונו של מקום בצורה שלימה

---

2. ועיין לקמן בדברי הגר"א במשנת אליהו, שמשמע ממנו שכל עבודת דרך ארץ היא מצוה, ולכן שייך לבטל תורה בשבילה.

3. וע"י בשפת אמת במנחות שם ד"ה "מה ללמוד חכמה יוונית", שהבין שהבעיה בחכמה יוונית היא מכיוון שהיא חכמה חיצונית המסוכנת מבחינה רוחנית, אע"פ שיש בה משום דרך ארץ ויישוב העולם, ועל כן אסרה ר' ישמעאל.

והם זקוקים לעשייתם בשדה, גדר המצוה מחייב כמו דבריו של רשב"י במנחות, רק באופן של לימוד שלילי, שלא יהיה יום ולילה בלי תורה.

אם נסכם ונגדיר את גדר מצוות תלמוד תורה לשיטתנו, נאמר שבאמת כיום גדר המצוה הוא ללמוד קריאת שמע בבוקר ובערב כחיוב המינימלי מכיוון שכיום אין ישראל עושים רצונו של מקום ברמה של עמדו זרים ורעו צאנכם, ולכן כל עבודה שהיא פרנסה מותרת, וכדברי ר' ישמעאל בברכות. ואעפ"כ אסור ללמוד חכמה יוונית מכיוון שאין בזה צורך של פרנסה.

### ב. דעת החיד"א - חילוק בין סוגי המצוות

החיד"א בספרו ברכי יוסף (יו"ד סי' רמו דין א) כתב לתרץ את הפער בין הסוגיות, וביאר שדעת רשב"י היא לחלק בין סוגי החיובים שיש במצוות תלמוד תורה. להבנתו יש באמת הבדל בין חיוב של "לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך" ובין החיוב שיש ללמוד תורה בכל עת, שנלמד מן הפסוק של "ושננתם לבניך" שלמדו בגמרא בקידושין ל' שהחיוב הוא ללמוד כל חייו עד אשר יהיו דברי תורה מחודדים בפיו. וחיוב זה של ידיעת התורה ועמלה אומר החיד"א שקיים בכל מקרה ובכל זמן, ועליו אומר רשב"י שהחיוב הוא אפילו שמלאכתו תעשה על ידי אחרים ויעסוק בתורה. וכאו נעוצה המחלוקת של ר' ישמעאל, שסבור שהחיוב איננו מגיע עד כדי שיצטרך לתת את מלאכתו לאחרים, ובזה פסק הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה ג, יא) כדברי ר' ישמעאל.

היוצא מדברי החיד"א שיש שתי מצוות שיש להם גדרים שונים: מצוה ראשונה היא מה שהאדם קובע עיתים לתורה, ובמצוה זו יוצא ידי חובה בעצם כך שהאדם קורא ק"ש שחרית וערבית, והמצוה השנייה היא מה שמוטל על האדם ללמוד תורה בכל כוחו ובכל זמן פנוי שיהיה לו, ולגביה נחלקו בברכות האם אדם מחויב עדי כדי שייתן מלאכתו לאחרים, ובמצוה זאת אדם מחויב בכל זמן.<sup>4</sup>

ונראה באמת לחלק כך, שאע"פ שאמרה הגמרא במנחות שאדם שאמר קריאת שמע שחרית וערבית קיים מצוות תלמוד תורה, מ"מ אדם שמוסיף ולומד עדיין מקיים מצוות תלמוד תורה, ולפי דברי החיד"א מובן שיש כאן תוספת של קיום מצוה.

4. וכן הבין הברכת שמואל (קידושין סימן כז) שיש שתי מצוות במצוות תלמוד תורה, מצד קביעות ומצד ידיעת התורה והעסק התמידי בה. וכן נקט הגר"ז בשולחן ערוך הרב הלכות ת"ת פ"ג, ובקונטרס אחרון שם.

## ג. באור גדר הוספת לימוד תורה על גבי הקביעות

ננסה אם כן להעמיק בשיטות השונות ובגדר המצוה של הוספת לימוד תורה שיוצאת מעבר למצוה של קביעות תורה שדיברנו בה עד כה.

### א. דעת הגר"א - מצוות עשה בכל מילה ומילה

לפני שנצלול למהות החיוב של הוספת לימוד תורה נציג שיטות שסוברות שיש מצוה בלימוד תורה לא רק בפסוק אחד של קריאת שמע, אלא אף בפחות מכך. ראשון לכולם הוא הגר"א בחיבורו "משנת אליהו" ריש מסכת פאה (א, א) במשנה הידועה שתלמוד תורה הוא מצוה שאין לה שיעור, ואומר על זה הגר"א שם (ד"ה "ותלמוד תורה") שלמצוות תלמוד תורה אין שיעור לא בהתחלה ולא בסוף, ומוסיף שם שמה שכתוב שבסוגיה במנחות שצריך לומר פסוק שלם של קריאת שמע, אין הכוונה פסוק בדוקא, אלא אפילו כל תיבה ותיבה. כך מבאר הגאון את הסיבה שאין מבטלים תורה בשביל מצוה, שמכיוון שכל תיבה ותיבה היא מצוה בפני עצמה אין חיוב לבטל תורה בשביל מצוה אחת כאשר האדם עושה הרבה מצוות בכל זמן שהוא לומד תורה. ומוסיף הגר"א לפי זה שמה שמותר לבטל תורה בשביל דרך ארץ או בשביל אכילה הוא בגלל שאדם שעסוק בדרך ארץ ממש נחשב כעושה מצוה.

ולכאורה נראה מדבריו כמה יסודות. הראשון הוא, שלא דווקא פסוק מועיל כדי לצאת ידי חובת הלימוד של קביעת העיתים של התורה, אלא אפילו מילה אחת מועילה בכדי לצאת ידי חובה בכך.

בנוסף, מלמד אותנו הגר"א גדר נוסף בלימוד שהולך ומוסיף על גבי הלימוד של קביעת העיתים הפשוטה. לשיטתו כל לימוד נוסף נחשב כמצוות עשה דאורייתא מוחלטת. ראייה לדבר מתוך דבריו היא מכך שאומר שזו הסיבה שאין מבטלים תורה בשביל מצוה שעוברת, מכיוון שבכל רגע שאדם לומד תורה הוא מקיים מצוה על כל מילה ומילה, ואם היה מדובר שיש בזה רק הידור מצוה או הוראה תורנית, אבל לא מצוות עשה מהתורה לא היה מועיל בכך כדי לדחות מצוות דאורייתא.<sup>5</sup>

---

5. ועדיין יש לעיין בדבריו, כיצד הוא מגדיר שבשביל דרך ארץ מותר לבטל תורה, שהרי אין מצוות עשה מדאורייתא לעבוד בדרך ארץ. ואולי זו הסיבה שהגמרא בברכות אמרה שהרבה עשו כ' ישמעאל ועלתה בידם, היינו שאין דרך אחרת לקיים את התורה אם לא שינהיג בהם מנהג דרך ארץ, אבל מצוה מהתורה אין בעצם העבודה והמלאכה. וצ"ע.

## ב. דעת החפץ חיים - ביטול עשה בכל רגע

החפץ חיים (עשין, אות יב) כתב שכאשר אדם מדבר לשון הרע הוא מבטל עשה של תלמוד תורה, שאם היה מבטל תורה לצורך עבודה או מנוחה או שאר דברים המותרים, על זה אין ביטול עשה שהרי התורה התיירה לעשותם, אבל אם הוא מדבר לשון הרע או כל דבר האסור כגון ליצנות, או שיחה של גנאי וקלות ראש הוא ממש מבטל עשה של תלמוד תורה.

נראה שיש בדבריו הוספת מדרגה על גבי הדרך של הגר"א. מדבריהם של הגר"א והחיד"א שיש מצוות עשה על כל הוספת לימוד שהאדם עושה, ניתן היה ללמוד שאם האדם רוצה ובוחר בלימוד אז הוא מקיים מצוה, אבל אדם שאיננו רוצה ללמוד כעת אין הוא מחויב אלא למצוה של קביעת עיתים ואם יצא בה ידי חובתו על ידי קריאת שמע שחרית וערבית אין הוא נחשב למבטל עשה אלא רק לאדם שלא הביא את עצמו לידי חיוב נוסף שהיה ראוי אולי שיביא. דומה הדבר לאדם שלא שם בגד ד' כנפות וממילא לא יתחייב בציצית, שאף שיש עניין כמו שנקטו הפוסקים להתחייב במצוות ציצית על אף שאינו רוצה מצד עצמו ללבוש בגד ד' כנפות עדיין אין הוא נחשב למבטל עשה.<sup>6</sup>

אולם מדברי החפץ חיים מוכח יותר מכך, שאמר שהדין של אדם שיכול ללמוד ואיננו לומד הוא ממש ביטול עשה, שבעצם חיוב התורה אומר שיש מצוה ללמוד ושיש מצוה לקבוע אבל שניהם מחויבים כמצוות עשה באותה המידה.

ולכאורה יש לעיין בדבריו, מה המקור לשתי מצוות שונות אלו? האם נאמר שיש כאן שני דינים במצוה?<sup>7</sup>

הנראה לדעתנו בדבריו, שבאמת המצוה היא לדעת את כל התורה וללמוד אותה בצורה שלימה כל זמן שידו של אדם משגת, וזה עיקר המצוה שציווה אותנו הקב"ה ללמוד תורה. אלא שיש עוד חשיבות של קביעות על מנת לקבוע את היחס הראוי ללימוד התורה, שאת אותו הגדר של לימוד וידיעת התורה קבע הקב"ה שלא יעבור על האדם זמן מסוים בלא לימוד, וכמו שביארנו לעיל בדברי ר' יוסי לאור הסוגיה במנחות. אבל אין זה אומר שזה הגדר היחיד של לימוד התורה, אלא אדרבא הגדר העיקרי הוא לימוד התורה ללא הפסק על מנת לדעת אותה לשמה, אלא שהקפידה התורה שכאשר אדם טרוד, לפחות

6. כגדר של מצוה 'קיומית'.

7. ועי' בברכת שמואל הנ"ל שכך ביאר.

היחס של הקביעות לא ישתנה ויישאר באותה המידה של לימוד קבוע לבל ינתק היחס של האדם ללימוד התורה.<sup>8</sup>

### ג. דעת האור שמח - הוספת לימוד כעניין מהותי ולא כמצוה

האור שמח (הלכות תלמוד תורה א, ב) כתב שמכיוון שמצוות תלמוד תורה להוסיף על גבי הקביעות היא דבר הנתון לליבו של כל אחד ואחד, ולכן לא חייבה התורה יותר מאשר הקביעות של פסוק אחד בקריאת שמע בוקר וערב. הסיבה היא כי לא יתכן שחוק של התורה יהיה נתון כל אחד לפי יכולתו, כשרונו ותנאיו הפיזיים. ומדמה זאת האור שמח למצוות של מידות כגון כעס או קמצנות, שיש חובה על האדם להשלים את מעשיו בצורה היותר מתאימה לו כך שיהיה זך ונקי לגמרי אבל מ"מ מצוות עשה מהתורה לא תתייחס לזה כי פה כל אחד ואחד פועל לפי אומדן הלב והדעת שלו, יכולתו הנפשית והתנאים הפיזיים בהם הוא נתון. ועל כן אומר האור שמח שחיוב מצוות עשה אין בזה, אלא רק על המצוה של קביעות התורה.

וכן מבאר האור שמח את דברי הגמ' בנדרים דף ח ע"א, שם מבואר שאם נשבע להשכים וללמוד משנה מסוימת או פרק מסוים "נדר גדול נדר לאלוקי ישראל", ושואלת הגמרא: הרי הוא מושבע ועומד מהר סיני ואין שבועה חלה על שבועה,<sup>9</sup> ומשיבה שהחיוב מהתורה הוא רק על פסוק אחד של קריאת שמע בבוקר או בערב. מבאר האור שמח שדברי הגמרא כפשוטם, שבאמת אין חיוב מהר סיני ללמוד יותר מאשר פסוק אחד בבוקר ופסוק אחד בערב, ומה שיש עניין גדול ומיוחד להוסיף לימוד הוא רק תוספת עניין ומעלה אבל אין כאן מצוה מהתורה, וממילא חלה עליה שבועה.

---

8. בדעת הגר"א במשנת אליהו אין הכרח להבין שסובר שיש ממש ביטול עשה בכל רגע שאינו לומד, וכפי שביארנו. ומה שהביא ממנו הח"ח שעתיד לתת חשבון, שהגר"א שהכוונה שייתן חשבון על שהיה יכול לקיים מצוה בשעת העבירה, הכוונה היא מצד מצוות אחרות ולא ברור שהוא יהיה מצד ביטול עשה של בלימוד תורה מעל הקביעות. ואם נאמר שחולק בזה על הח"ח נבאר לשיטתו שגדר מצוות לימוד תורה הוא בעיקרו חיוב של קביעות לעסוק בלימוד התורה ואולי אדם שלומד תורה מעל החיוב הזה, הוא בעצם גם קובע לימודו שהרי הוא לומד ולא גרע מאדם הקובע ולכן מקיים מצוה מהתורה שדוחה מצוות דאורייתא אחרות.

9. ועיין שם בראשונים שהסבירו שאע"פ שכתוב שם לשון נדר, ונדר הרי חל על המצוות, הכוונה היא לשבועה, ושבועה אינה חלה על המצוות.

## ד. סוגיית נודר ללמוד והיחס ממנה למצוות לימוד תורה

מאחר שהבאנו את ביאורו של האור שמח לגמרא בנדרים שם, ננסה לבארה ולהבין מתוכה את גדר מצוות תלמוד תורה המתבאר מדברי הראשונים והאחרונים שם.

המיוחס לרש"י שם (ד"ה "דאיבעי") הביא בביאור תירוץ הגמ' את הסוגיה במנחות, ומשמע ממנו שכוונת הגמ' היא שבאמת אם הוא קרא קריאת שמע, יותר הוא לא מחויב כלל במצוה וממילא הוא חייב בשבועה כי הוא לא נשבע בכלל על מצוות עשה. וכן משמע מדברי הרא"ש (שם) שכתב "דלא הוי חובה, אלא רשות"<sup>10</sup>. וא"כ נראה לפי זה שההלכה כשיטת הסוגיה במנחות בצורה מוחלטת, שבאמת שיעור החיוב של לימוד תורה הוא רק קריאת שמע שחרית וערבית, ומי שמוסיף לימוד מכאן ואילך הוא רק רשות ולא מקיים מצוה מהתורה.

### דעת הר"ן

הר"ן שם אומר שאין אדם פוטר את עצמו באמת על ידי לימוד של קריאת שמע שחרית וערבית, שהרי כתוב שצריך ללמוד עד רמה של "ושננתם - שיהיו מחודדים בפיקד", וא"כ מוכח שצריך ללמוד עד אשר כל התורה תהיה מונחת אצלו כדבר שהוא יכול להשיב לכל אחד בכל מקום. אלא אומר הר"ן שכוונת הגמ' היא שכל דבר שנלמד מדרשה אע"פ שהוא מן התורה, מאחר ואינו מפורש בתורה חלה עליו שבועה מדאורייתא. וממשיך הר"ן ומבאר שכוונת הגמרא היא להיות ו הוא יכול לפטור את עצמו ממה שכתוב במפורש בתורה שזה לימוד של קריאת שמע שחרית וערבית, חלה שבועה על כך. והוא מוסיף שאת היסוד הזה הוא ביאר בשבועות בפרק שבועות שתיים בתרא.

### א. הסבר ראשון בדעת הר"ן - חיוב שווה בין לימוד מועט למרובה

לכאורה משמע מדברי הר"ן שבאמת אין כלל הבדל בין לימוד של יותר מקריאת שמע ובין לימוד יותר מכך, מצד עצם החיוב של התורה, וההבדל היחיד הוא לעניין שבועה שחלה שבועה על מה שאינו מפורש בפסוק ולא חלה על המפורש. ולפי זה באמת מצד עצם חיוב המצוה וביטולה אין שום הבדל בין חיוב לימוד של קריאת שמע ובין לימוד של יותר מכך.

10. וכן משמע מדברי התוס' שם עיין שם.

וכך משמע מדברי הריטב"א שם (ד"ה "ואמרינן") שכל הדין של הגמרא במנחות שאפשר לצאת ידי חובה על ידי קריאת שמע הוא רק למי שטרוד בפרנסתו אבל אדם שאין טרוד בפרנסתו יש עליו חיוב ללמוד תורה כל רגע ורגע. והביא הריטב"א שכך כתוב במנחות. ולכאורה צ"ב, הרי שם בגמרא לא אמרו שחייבים ללמוד בכל רגע ורגע, אלא להפך - שיוצא ידי חובה בקריאת שמע. ונראה שדבריו מכוונים אל דברי ר' ישמעאל שאמר שאין ללמוד חכמה יונית וכך בעצם הוא מתרץ את הקושיה מהסוגיה בברכות, שדברי ר' ישמעאל כאן מתייחסים אל אדם שאינו טרוד בפרנסה.

לפי הסבר זה נראה כדברי החפץ חיים, שחיוב לימוד התורה הוא בכל זמן, אלא שהתירה התורה לאדם לעסוק בפרנסתו ובצרכיו, אבל כל זמן שאין הוא עסוק בזה מבטל את עיקר העשה של לימוד התורה. ולכאורה לפי שיטתם עניין הקביעות הוא כדי לשמר את עיקר המצוה אבל עיקרה של המצוה הוא מה שהוא לומד בכל עת ועת. אלא שמדברי הר"ן בשבועות משמע לא כך, ונציג את הדברים.

### ב. הסבר שני בדעת הר"ן לפי דבריו בשבועות

הגמרא בשבועות (כג ע"ב) מביאה מחלוקת בין ר' יוחנן לריש לקיש ביישוב סתירה במשנה, שבתחילתה מבואר שאם נשבע שלא לאכול איסורים הוא פטור ובסופה שנינו שחייב. ריש לקיש מעמיד את סופה של המשנה בחצי שיעור ואילו ר' יוחנן מעמיד שהוא נשבע באיסור כולל. שואלת הגמרא מדוע ר' יוחנן לא מעמיד כריש לקיש, ומתרצת שלא רצה להעמידה במחלוקת. ושואלים הראשונים: אולי הסיבה שר' יוחנן לא מעמיד כריש לקיש היא בגלל שהוא סובר שחצי שיעור הוא מדאורייתא ולכן לא ניתן להעמיד בחצי שיעור, שהרי אי אפשר להישבע על מה שהוא אסור מן התורה. וכתבו התוס' שם (ד"ה "דמוקי", וכן שם כב ע"ב שם ד"ה "אהיתרא") וכן אומר הר"ן שם בחידושים ("ד"ה "דמוקים") שמכיוון שחצי שיעור הוא אינו לאו או עשה אין בו איסור של שבועות שאינן חלות עליו. היינו שבאמת יש כאן איסור תורה, אבל לא ברמה של לאו או עשה, ואומר הר"ן שעל זה שייך ששבועות יחולו.

בביאור יסוד זה נראה שהסיבה היא מכיוון שכל מה ששבועה לא חלה על שבועה נובע מהיותה של השבועה איסור על הגברא ואין איסור חל על איסור, אבל איסור שאפילו שהוא ברמת איסור תורה, אלא שאין בו לאו או עשה אז שבועה חלה עליו מכיוון שהשבועה היא חיוב יותר חמור של לאו וחלה על איסור הקל.

ומכיוון שהר"ן בנדרים הפנה לדבריו בשבועות, מוכח שכוונתו לא הייתה שבאמת החיוב של לימוד מעבר לק"ש הוא באותה הרמה של החיוב הבסיסי יותר, שאם כן אין ראייה מהסוגיה בשבועות לעניינו, שהרי כאן באמת זו אותה רמה של איסור, בשונה מהדין של חצי שיעור שהוא איננו לאו או עשה. אלא מתכוון הר"ן שכל מקום שהתורה הורתה לנו שכך צריך לנהוג משום איסור או משום עשייה, אבל מ"מ אין זה בגדר של לאו או עשה חלה על זה שבועה.<sup>11</sup> לפי גדר זה יוצא שגם הר"ן מודה שאע"פ שיש הוראה מהתורה ללמוד עד לרמה שיהיו כל דברי התורה מחודדים בפ"ך, אין בחיוב זה אותה הרמה של חיוב מצוה שיש בכל המצוות שמצינו לגבי החיוב הבסיסי, אלא זה הוראה של התורה ולכן חלה עליה שבועה.

ולפי הסבר זה בא הר"ן ללמדנו שגדר חיוב מצוות עשה יש רק על הלימוד המינימלי של קריאת שמע, אלא שהתורה אמרה שיש הוראה ללמוד עד רמה של 'ושננתם', אבל אין בזה גדר של מצוות עשה אלא אדרבה זאת רק הוראה ולכן שייך לומר שיהיה בה חלות שבועה עליה.

### ג. שבועה שתחול על בחירת הלימוד

בתוך הבנת הסוגיה שם בנדרים ישנה שאלה נוספת על שיטת הר"ן, והיא לפי הדרך שביארו הנמוקי יוסף שם והריטב"א. בדבריהם שם מבואר שאע"פ שיש מצוה ללמוד את כל התורה כולה, תירוץ הגמרא מתייחס אל בחירת הלימוד הספציפית של הלומד, שהרי למרות שיש על היהודי מצוה ללמוד את כל התורה אין לו חיוב ללמוד דווקא מסכת או פרק זה, ולכן אומר הנמוקי"י (שם ד"ה "דאי בעי") שחלוקת השבועה מתייחסת אל בחירת האדם ללמוד דווקא את המסכת הזאת שאין הוא מחוייב דווקא בה.<sup>12</sup> דומה הדבר לאדם שחייב לשבת בסוכה ונשבע שישבע דווקא בסוכה זאת, ובמקרה זה וודאי שחלה השבועה, שהרי אין הוא חייב לשבת דווקא בסוכה זאת, אלא בסוכה באופן כללי.

ונשאלת השאלה: מדוע לא נקט כן הר"ן ומתוך כך הוליד שיש חיוב קטן יותר על הלימוד הנוסף שיש על גבי לימוד של קריאת שמע.

11. ונראה שחייבים להסביר כך, דאל"כ קשה מדוע יהיה שונה מה שנלמד מדרשה לענין חלות שבועה מצד מה שנלמד מפורש מן הפסוק, אם שניהם באותה רמת חיוב, מוכרח שעל שניהם לא תחול שבועה.

12. וכן שאל הרש"ש שאלה זאת והפנה אל דבריהם.

ומובא בספר מצוות ראייה (עמ' ריא) ששאל ר' שמואל גלזנר את הרב קוק זצ"ל שאלה זו, ותשובת הרב זצ"ל הייתה ששבועה זאת שאדם מושבע ועומד מהר סיני על לימוד התורה היא דווקא על מה שליבו חפץ, כמאמר חז"ל (ע"ז יט ע"א) "אין אדם לומד תורה אלא במקום שליבו חפץ", ועל ידי רצונו של האדם התברר שזה בעצמו המקום שאותו הוא חייב ללמוד מהתורה ומהתחייבותו של כל אחד ואחד. ולכן אם רוצה ללמוד דבר זה, ממילא על זה חלה שבועתו, ושוב אין לתרץ את התירוץ הנ"ל שהשבועה חלה על בחירת הלימוד, שהרי אותה מצוה ושבועה חלה ממילא גם כן באופן שחייב ללמוד את מה שהוא חפץ באותו הרגע.

ואף שלכאורה ניתן היה לחלק גם לדרך זו בין מה שרוצה ללמוד עתה לבין מה שירצה ללמוד למחרת, שאם הוא רוצה עכשיו אין זה אומר שגם למחרת ירצה ללמוד, ושוב לכאורה על זה תחזור השבועה, נראה שלפי שיטתו צריך שהשבועה תחול עתה, ומכיוון שעכשיו זה מה שהוא רוצה ללמוד לא שייך שהיא תחול עכשיו כי זה מה שהאדם מושבע ומחויב מסיני מכוח שזה מה שהוא רוצה ללמוד.

אם כן נראה שיש כאן מחלוקת בדבר השאלה של חיוב לימוד התורה היוצא מהפסוק של "ושננתם" האם החיוב מתייחס אל כל התורה באופן כולל כדברי הריטב"א, הנמוק"י והרש"ש, או שמא נאמר שהחיוב של התורה הוא כך שהוא מתברר בכל פעם שהאדם בא ללמוד לפי מה שהוא רוצה באותו הרגע, וכך ביאר הרב זצ"ל את דברי הר"ן.<sup>13</sup>

### ד. ביאור סברת הר"ן - הוראה תורנית שהיא רוחנית ממצוה

לאחר שעסקנו בעומקה של הסוגיה בנדירים והצגנו את דברי הר"ן, נשארה שאלה אחת שיש לתת עליה את הדעת. אם כנים דברינו יוצא בשיטת הר"ן שבאמת אין מצוה בלימוד תורה כאשר אדם מוסיף לימוד על הלימוד המחויב והמינימלי, וקשה להבין את הדבר: האם לימוד תורה הוא רק הוראה תורנית קלה כאיסור 'חצי שיעור'? כיצד לימוד התורה שכל המעלות שדיברו בהם חז"ל כלולים בה איננה מצוות עשה מהתורה ממש?

כדי לבאר שאלה זאת ננסה להעמיק בהבדל שיש בין מצוה ובין לימוד תורה. נתבונן בהבדל שיש בין שני מעשיים אלוקיים אלו לפי דברי המהר"ל בדבריו על המצוות (תפארת ישראל פרק ד) המבאר שמצוות נוגעות לעצם מעלת האדם, ומכיוון שכך הם מתחלקות

---

13. ויש לעיין לפי דרך זאת האם במקרה שאדם אינו חפץ כלל ללמוד, אולי אין חיוב כלל או שבזה הוא חייב לכפות את עצמו ללמוד אפילו שאין ליבו חפץ.

לרמ"ח עשה ושס"ה לא תעשה, שבאו לרמוז כנגד רמ"ח איברים ושס"ה גידים. ומאריך שם המהר"ל שמעלת המצוה היא כדי לשמור על צלם האלוקים שיש באדם באופן קיומי, כלומר שהאדם שאינו פועל את חיוב המצוה הוא בעצם פוגם במעלתו הבסיסית ביותר, במקרה של מצוות עשה, או אינו קונה מעלה שהייתה ראויה לו, במקרה של מצוות עשה.

לעומת הגדרה זו של המצוה כקיומית לחיי האדם ומחייבת אותו כדבר קרוב למעלתו, מעלת התורה מתוארת על ידי המהר"ל (נתיב התורה פרק א) כדבר שמימי-רוחני, שמקנה מעלה אידיאלית נשגבת. מעלה זאת של התורה היא זאת שגורמת לה להיות העיסוק היותר מובחר שיש לעסוק בו בכל עת, אבל דווקא מכוח מעלתה ורוחניותה היא איננה מוגדרת כמצוה, המעלה של התורה היא זאת שגורמת לה להיות מנותקת ממעלת האדם הפשוט.

נראה שלאור דברים אלו ניתן לבאר את דברי הר"ן. מעלת התורה איננה דבר שהוא פעוט או שחיובו קטן, אלא אדרבא - בגלל מעלתה של התורה, בגלל שהיא נשגבת ורוחנית, היא איננה שייכת בעולמו הקיומי של האדם וממילא אין האדם מצוה בה בכל זמן נתון בגדר של מצוה אלא בגדר של הוראה מאת הקב"ה, לגודל מעלתה אין היא נחשבת למצוה. בעקבות כך אדם שנשבע שהוא רוצה ללמוד שבועתו חלה, שאין הוא מצוה בכך על ידי מצוות עשה אלא יש קריאה אלוקית ללמוד ולהתקרב לה' על ידי כך. לפי הגדרה זו נראה שקביעת עיתים היא ממש חלק מהמדרגה הפשוטה של יהודי, שללא לימוד תורה בקביעות בחיי האדם הוא מאבד ממדרגתו ולכן הגדירה אותה התורה כמצוה.

מכוח הבנה זו מבאר המהר"ל את הסיבה שכאשר ישנה מצוה שאינה יכולה להיעשות על ידי אחרים האדם מחויב להפסיק ללמוד ולעשותה, ומבאר זאת שמכיוון שאי עשיית המצוה ממש פוגמת במעלתו של האדם הוא מחויב להפסיק בשבילה, מה שאין כן הפסקה בלימוד התורה, היא רק משאירה אותו במעלתו. מדמה זאת המהר"ל לאדם שצריך לאכול ושותה יין, שאע"פ שהיין נותן מעלה גדולה לאדם אין הוא משיב את רעבונו, כך התורה היא מעלה גדולה ללמוד ולעסוק בה, אבל אין היא 'משיבה' את מדרגתו האלוקית.

נראה אם כן שכך הוא ביאור דברי הר"ן. לימוד התורה איננו מצוה מכיוון שהוא נשגב ועליון יותר מאשר מצוה. לדבר זה יש השלכות הלכתיות כפי שראינו לעניין ביטול תורה למצוה שאינה יכולה להיעשות על ידי אחרים, וכן לעניין ששבועה חלה על לימוד תורה.

## ה. סיכום השיטות

במאמר זה ניסינו לברר מהו גדר של חיוב תלמוד תורה, מהו החיוב המינימלי שיש על כל יהודי ויהודי ללמוד, וכיצד נכון להגדיר לימוד שהוא מעבר ללימוד הבסיסי והאם לומר שיש בו חובה.

ראינו כי לפי חלק מן השיטות באמת מצוות לימוד תורה מכוונת ללימוד הבסיסי הזה, של קריאת שמע שחרית וערבית, כך לפי שיטת רש"י והרא"ש בנדירים, האור שמח, וכן לפי שיטת החק נתן לפי יישובו את היחס בין הסוגיות בברכות ובמנחות. לעומת זאת, שיטת חלק גדול מן המפרשים והפוסקים נוטה שיש מצוה או לפחות הוראה מהתורה ללימוד תורה העודף על המינימום. בשאלה מה גדרה נראה שנחלקו גם כן: לפי שיטת הר"ן שנלמדת מדבריו בשבועות ישנה הוראה תורנית ללמוד בכל זמן פנוי עד אשר יגיע לרמה שיהיו דברי התורה משוננים ומחודדים בפיו, אבל גדר הוראה זאת דומה לדין 'חצי שיעור' ואינו מצוות עשה. לעומת זאת היוצא מדברי הריטב"א בנדירים, מדברי הגר"א, החיד"א והחפץ חיים שיש ממש מצוות עשה ללמוד תורה אף כאשר הלימוד הוא מעל הגדר הבסיסי. בשיטת החפץ חיים הודגש שממש יש ביטול מצוות עשה בכל לימוד שהאדם היה צריך ללמוד ולא למד.

ניסינו לבאר את מהות החיוב במצוות לימוד תורה, ומהו הגדר של חיוב זה. נתפלל לקב"ה שנזכה לשמוע ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתו באהבה, שנזכה שיהיו תלמידי חכמים מתקיימים בנו ובעם ישראל עד שאורה של הגאולה יאיר באור חדש על ציון במהרה בימינו אמן.